

REPERE BIBLIOGRAFICE

Pierfrancesco Basile und Wolfgang Röd (ed.), *Die Philosophie des ausgehenden 19. und des 20. Jahrhundert*, Verlag C.H. Beck München, 2014, 365 p.

1. Sub genericul: *Geschichte der Philosophie bei C.H. Beck* (in 14 Bänden, hrsg. von Wolfgang Röd), volumul de față continuă o adevărată tradiție în cercetarea istorico-filosofică, dintr-un proiect impresionant, oferind până în prezent următoarele: Bd. I: *Die Philosophie der Antike 1: Von Thales bis Demokrit* (von W. Röd, 3. Aufl., 2009); Bd. II: *Die Philosophie der Antike 2: Sophistik und Sokratik. Plato und Aristoteles* (von A. Graeser, 2. Aufl., 1993); Bd. III: *Die Philosophie der Antike 3: Stoa, Epikureismus und Skepsis* (von M. Hossenfelder, 2. Aufl., 1995); Bd. IV: *Die Philosophie der ausgehenden Antike und des frühen Mittelalters* (von W.I. Gombocz, 1997); Bd. V: *Die Philosophie des Hoch- und Spätmittelalters* (von T. Kobusch, 2011); Bd. VII: *Die Philosophie der Neuzeit 1: Von F. Bacon bis Spinoza* (von W. Röd, 2. Aufl., 1999); Bd. VIII: *Die Philosophie der Neuzeit 2: Von Newton bis Rousseau* (von W. Röd, 1984); Bd. IX, 1: *Die Philosophie der Neuzeit*, 3, Teil 1: *Kritische Philosophie von Kant bis Schopenhauer* (von W. Röd, 2006); Bd. IX, 2: *Die Philosophi der Neuzeit* 3, Teil. 2: *Klassische Deutsche Philosophie von Fichte bis Hegel* (von W. Jaeschke und A. Arendt, 2013); Bd. X: *Die Philosophie der Neuzeit 4: Positivismus, Sozialismus und Spiritualismus im 19. Jahrhundert* (von S. Poggi und W. Röd, 1989); Bd. XI: *Die Philosophie des ausgehenden 19. und des 20. Jahrhunderts 1: Pragmatismus und analytische Philosophie* (von P. Basile und W. Röd, 2014); Bd. XII: *Die Philosophie des ausgehenden 19. und des 20. Jahrhunderts 2: Neukantianismus, Idealismus, Realismus, Phänomenologie* (von H. Holzhey und W. Röd, 2004); Bd. XIII: *Die Philosophie des ausgehenden 19. und des 20. Jahrhunderts 3: Lebensphilosophie und Existenzphilosophie* (von R. Thurnher, W. Röd und H. Schmidinger, 2002).

În pregătire: *Die Philosophie des Humanismus und der Renaissance; Die Philosophie der neuesten Zeit*: Hermeneutik, Frankfurter Schule, Strukturalismus, Analytische Philosophie.

2. Așa cum se precizează în „Vorwort” (Cuvânt-înainte), volumul de față „oferă o expunere introductivă și totodată critică a două curente dintre cele mai vii ale ultimului secol, mai întâi în această primă jumătate: a filosofiei analitice și a pragmatismului american. Deși ambele curente își au reprezentanți după și înainte de secolul 20, rădăcinile lor se află în secolul 19. Acest fapt justifică împărțirea volumului în trei părți principale: în partea I vor fi tratați autori precum Bolzano, Brentano, Mach ș.a., la care sunt de recunoscut premisele modului de gândire analitic... celelalte două părți tratează pragmatismul american și tradiția analitică de la Frege la Quine” (p. 9).

Se precizează (în același context) că „dacă o expunere a istoriei filosofiei analitice trebuie să înceapă cu Frege”, este mai greu de hotărât „dacă ea trebuie să se încheie cu Quine”, dar se poate constata că deși filosofia analitică e prezentă și după Quine, „ea și-a pierdut însă forța inovatoare”, a intrat „într-o fază epigonală”, fără să-și piardă total influența, să rămână numai „de interes istoric”. În ciuda dificultăților economice și schimbărilor sociale „sunt încă de descoperit filosofi marcate umanist la pragmatisti precum James și Dewey și în înnoirea metafizicii, ca la, de pildă, la Whitehead. Căci reconstrucțiile istorice servesc, cel puțin implicit, la a judeca prin comparație prezentul și, ca atare, expunerile ce urmează pot să ajute cititorului obiectiv să-și facă o părere despre acestea” (p. 9).

În contextul acestei schițe de program sunt prezentați (documentat, de către autori exersați în studiul filosofiei contemporane) gânditori care s-au înscris deja, prin opere de referință în istoria științei și a cugetării filosofice: Bolzano, Brentano, Mach, Avenarius, Emerson, Peirce, James, Dewey, G.H. Mead, A.N. Whitehead, Frege, Russell, G.E. Moore, Wittgenstein, Carnap, Ryle, Austin, Strawson, Quine. Atrag atenția notele (bogate și de interes teoretico-metodologic) care întregesc prezentările gânditorilor amintiți.

Se poate afirma că avem în față o carte scrisă de cei mai avizați specialiști în cercetarea fenomenului filosofic contemporan, care pun în lumină ceea ce rămâne durabil ca premisă în orice reconstrucție teoretico-metodologică viitoare.

Reținem din aprecierile, de la început, privindu-l pe Bolzano și de la sfârșit privindu-l pe Quine următoarele: „Gândirea lui Bolzano este într-o anumită privință, tradițională, dar în alta deschizătoare de viitor, în matematică și în logica matematică, cu valoare deosebită pentru interesul istorico-filosofic necesar în orice reconstrucție teoretică” (p. 13).

Și, pentru sfârșitul volumului: „În luarea de poziție clară asupra statutului filosofiei ca știință Quine a proiectat gânduri care nu pot fi nicicum ocolite. Ce rămâne din filosofie, dacă ea nu mai este înțeleasă ca disciplină umanistă? Nu trebuie să se mai exprime ea ca atare asupra vieții umane în contextul istoric contemporan? Nu trebuie să-și mai pună în mod conștient scopul de a îmbunătăți viața umană?” (p. 326).

Iată o preocupare care nu concordă nicidecum cu refuzul demersului teoretico-filosofic, atât de des afirmat de unii reprezentanți ai filosofiei analitice. Faptul că Quine argumentează cu ajutorul dihotomiei între științii care caută adevărul și literații care construiesc „arată totuși cât de puțin acest mare filosof din cea de a doua jumătate a secolului 20 s-a eliberat de moștenirea prea sagace, câteodată și trivializatoare a pozitivismului” (p. 326).

3. Fără a încerca să redăm măcar principalul din prezentarea și valorizarea operelor marilor gânditori menționați, reținem totuși atenția asupra câtorva contribuții teoretico-metodologice cu acțiune în epocă și în lumea de azi.

Este de menționat mai întâi că cvasitotalitatea gânditorilor studiați în acest volum au reprezentat interes nu numai pentru evoluția istorică a filosofiei, ci și pentru reconstrucția modernă în logică, metodologie și filosofia științei.

Câteva momente devin semnificative tocmai în acest sens: „adevăruri pur conceptuale”, independente de intuiție, chiar de intuiția pură în sens kantian, și pe acest fond, studiul „paradoxelor infinitului” la Bolzano; „psihologia descriptivă” și teoria cunoașterii, în care intenționalitatea constituie specificul fenomenelor psihice, spre deosebire de „fenomenele fizice” și fundamentul unei „cunoașterii etice” (Brentano); „logica – ca semiotică” și critica logicii tradiționale, semnificația „maximii pragmatice” în conceperea filosofiei ca „pragmatism” (James, Dewey ș.a.) și în fundamentarea semioticii moderne (Ch. S. Peirce); înnoirea logicii prin regândirea statutului sensului și „scrierea conceptuală” (Frege); studiul „principiilor matematicii” în viziune logicistă și „teoria descrițiilor” (B. Russell); „Principia Ethica” a lui G.E. Moore: „realismul etic” și limbajul etic; „teoria tabloului” și „jocurile de limbaj” (Wittgenstein) și „realismul epistemologic”; „sintaxa logică a limbajului” și analiza semantică în construcția logică a științei (R. Carnap); filosofie și „limbajul obișnuit” (Ryle, Austin); „metafizica descriptivă” (Strawson); „dogmele empirismului” și „noi fundamente pentru logica matematică”; „cuvânt și obiect”, logică și ontologie (Quine).

4. Din acest impresionant sumar teoretico-metodologic, reținem de asemenea câteva aprecieri ale autorilor despre gânditorii studiați. Și aceasta, desigur, reliefând posteritatea ideilor acestora sau (spun editorii volumului): „cum pot să ajute cititorului nepărtinitor să-și facă o părere despre toate acestea” (p. 9).

Un prim exemplu îmi pare semnificativ: „Ceea ce Bolzano numește «propoziții în sine» corespunde adevărilor eterne ale lui Leibniz sau posibilităților obiective ale lui Kant din perioada «precritică»... Întrucât Bolzano refuză înțelegerea psihologică a logicii, gândirea sa se îndreaptă în direcția pe care o vor adopta mai târziu Frege și Husserl” (p. 15).

Nu mai puțin grăitoare sunt aprecierile despre Brentano: „De o deosebită importanță, atât pentru filosofia lui Brentano, cât și pentru orientările filosofice care depind de el este conceptul intenționalității actelor psihice, pentru a cărui precizare Brentano s-a străduit neîncetat” (p. 25). Teoria despre „obiectele intenționale” a fost dezvoltată de A. Meinong (care a întemeiat el însuși o școală) în teoria despre „obiecte imposibile” (care există, dar nu în sens de lucruri reale), criticată de Russell, în „On Denoting” (1905) și a exercitat o influență în scrierile lui Heidegger (p. 37–38).

Peirce și pragmatistii prilejuiesc de asemenea gânduri de viitor. În acest sens, pledează teoria „abducției” și teoria semnelor: „Privită din perspectivă istorico-filosofică, înțelegerea de către Peirce a abducției poate fi considerată ca o răsturnare (Umkehrung) a teoriei kantiene: nu rațiunea este cea care prescrie naturii categoriile ei fundamentale, ci, dimpotrivă, natura este cea care imprimă structura intelectului uman” (p. 83); punctul de plecare al lui Peirce privind clasificarea semnelor îl constituie „definiția triadică a semnului. Pe această bază deosebește trei nivele ale analizei, căci un semn poate fi cercetat în el însuși, în relația sa la obiect și în desemnarea sa ca interpretant” (p. 94).

Acestea, ca și „metafizica evoluționistă” (care arată că gândul metafizic nu e părăsit în filosofia contemporană), au influențat dezvoltarea gândirii lui James și Dewey, ceea ce permite a se vorbi de „enorma acțiune care a exercitat-o filosofia lui Peirce asupra generației de pragmatisti de mai târziu” (p. 101). De fapt, pragmatismul „ca metodă și teoria generală a adevărului” (James) și teoria experienței a lui Dewey se originează în „principiul pragmatismului” formulat de Peirce. În același context sunt de reținut teoria despre „varietățile vieții religioase” a lui James (p. 115 și urm.), teoria experienței estetice a lui Dewey (p. 161 și urm.) și „teoria evoluționistă a limbajului” a lui G.H. Mead (p. 164 și urm.).

Un capitol aparte (p. 163–181) este consacrat „pragmatismului social” și „filosofiei procesului”. De aici reține atenția precizarea: deși nici Dewey, nici Mead și nici ceilalți pragmatisti (Levis, Ch. W. Morris, F.C.S. Schiller ș.a.) „nu au vrut să dezvolte o teorie procesuală a lumii, scrierile lor metafizice sunt bogate în idei profunde și stimulatoare, deși rămân încă în schiță. O astfel de teorie a fost elaborată de matematicianul și filosoful britanic A.N. Whitehead” (p. 169). Este vorba de cercetările logice și naturofilosofice ale lui Whitehead, cercetări care „s-au reunit în altele mai largi ale unei baze metafizice” din activitatea celebrului gânditor (p. 170 și urm.).

5. O mare parte a volumului (de fapt, întreaga parte a treia) este consacrată „tradiției analitice de la Frege la Quine”, cuprinzând studii de referință asupra operelor lui Frege, Russell, G.E. Moore, Wittgenstein, Carnap, Ryle, Austin, Strawson și Quine.

Capitolul „Frege și preistoria filosofiei analitice” începe cu câteva precizări semnificative: „Despre chestiunea: ce este filosofia analitică”, larg dezbătută până acum, „nu există încă un răspuns multumitor. Căci e greu de spus, ce face ca o filosofie să fie «analitică»: aceasta întrucât nu toți reprezentanții acestei orientări de gândire împărtășește aceeași doctrină, nici nu domină printre ei o concordanță cu privire la chestiunile meta-filosofice... Deși cercetările de filosofia limbajului au un rol central la toți reprezentanții principali ai acestei tradiții, nu fiecare e dispus să vadă în analiza limbajului unica sau măcar numai chestiunea fundamentală a filosofiei” (p. 184).

S-a spus uneori că „filosofia analitică se deosebește prin aceea că se ocupă intens cu argumentarea și justificarea chestiunilor”, de parcă alți filosofi nu ar fi avut „o argumentare bună”; „puțin convingătoare este și încercarea de a defini filosofia analitică prin delimitare de așa-numita «filosofie continentală». Este de observat însă că «analiza» este o metodă determinată, în timp ce «continental» este o caracteristică geografică, și cu aceasta este stabilit pe un alt nivel logic. Mai mult, această împărțire sugerează ca întreaga scenă filosofică a secolului al XX-lea se poate împărți numai în două tabere, ceea ce face ca filosofi ca Dewey sau Whitehead să nu-și afle loc în această clasificare. Mai mult, reprezentanți de seamă ai filosofiei analitice – Wittgenstein și Carnap – s-au născut pe continent. În fine, caracteristica «continental» este la fel de nedeterminată ca și cea de «analitic» (Hegel și Heidegger au fost gânditori «continentali», dar ce facem cu Husserl?)” (p. 184–185).

6. Dincolo de acestea (care arată cât de mult se încurcă lucrurile!), urmează prezentări bine argumentate („analitic?”) ale marilor gânditori menționați mai sus, după o „introducere: Cambridge, Wien, Jena”, în care se pune problema „locului de naștere”, al „filosofiei analitice”, anume Cambridge (și aici: 1903, anul apariției scrierii lui B. Russell *Principles of Mathematics*), dar se precizează că „rădăcinile filosofiei analitice nu sunt de căutat numai la Cambridge. Deja în orașul natal al lui Wittgenstein s-a format în jurul lui Schlick, Neurath și Carnap un cerc de filosofi și oameni de știință” (p. 185). Este vorba de „Wiener Kreis”, de unde unii reprezentanți au emigrat apoi

în America. „Nici mediului de la Cambridge, nici «Cercului de la Viena» nu-i aparține însă acel gânditor ale cărui contribuții în logică și semantică au dat statutul tezelor clasice ale filosofiei analitice timpurii: filosoful de la Jena, Gottlob Frege” (p. 186).

Cu Frege se deschide ampla prezentare și evaluare a operelor celor mai de seamă reprezentanți ai gândirii filosofice din ceea ce, cu o formală reușită, s-a numit „epoca analizei”. Scrierile lui Frege, dar mai ales *Jurnalele* sale „ne mijlocesc un tablou neașteptat al unui om ale cărui lucrări de logică au fost comparate cu cele ale lui Aristotel” (p. 187, 344 – Bochenski în *Formale Logik*).

Lucrările lui Frege, îndeosebi teoria sa semantică, „au fost receptate de Russell și Wittgenstein”; de fapt, „nu numai Frege, ci și încercările lui Bradley de a înnoi logica au deschis un spațiu în care au putut să se dezvolte teoriile lui Moore și Russell” (p. 204, 206). De fapt, Frege „a formulat șovăitor programul logicist, pe care Russell s-a străduit cu râvnă să-l salveze”; lucrările lui Frege asupra fundamentelor aritmeticii l-au condus pe Russell la tratarea chestiunilor de filosofie a limbajului” (p. 211, 215).

Russell și G.E. Moore sunt considerați, fiecare în felul său, deschizători de noi căi în gândirea modernă. Primul prin studiile de semantică și logică îndeosebi, al doilea prin „realismul etic” din scrierea *Principia Ethica*. Aceasta din urmă „a fost pentru multă vreme o carte de mare influență. Întrucât Moore a ridicat problema privind semnificația cuvântului «bine», a schimbat fundamental orientarea interesului filosofic. Chestiunile despre natura și modul de funcționare al limbajului etic s-au situat de îndată în centrul atenției” (p. 247).

Studiile lui Moore au fost examinate intensiv și critic în ultimii săi ani de către Wittgenstein, cu observația că Moore însuși „nu a intuit semnificația deosebită a studiilor sale” (p. 253). Contribuțiile lui Wittgenstein însuși sunt considerate aici în semnificația lor de noi căi de acces la înțelegerea limbajului și gândirii; *Tratatul logico-filosofic* este o carte mică, dar bogată în idei. Aici, Wittgenstein proiectează în propoziții ordonate și numerotate o teorie generală a lumii, o teorie a semnificației limbajului, o concepție originală despre natura logicii, o dezvoltare și o critică a unor aspecte ale teoriilor logice și metalogice ale predecesorilor săi Russell și Frege, o analiză a relației dintre filosofie și știință. Și ca și cum acestea nu ar fi fost de ajuns, el s-a ocupat în cele din urmă și cu probleme ale eticii (p. 256).

Filosofia lui Wittgenstein (se arată în contextul unei ample expuneri și evaluări) „se dovedește a fi și o «anti-filosofie», «Tractatus» (care datorează mult intuițiilor lui Frege și Russell) și de asemenea ca o operă a unui gânditor «post-analitic», așa cum e definită (spre sfârșitul *Tratatului...*) „veritabila metodă a filosofiei”: „a nu spune nimic, decât ceea ce se lasă spus, anume propozițiile științei naturii” (p. 266).

7. Urmărind „căile filosofiei analitice în epoca lui Wittgenstein și după aceea”, se desfășoară mai departe un studiu veritabil al activității teoretice a celebrului „Wiener Kreis”, îndeosebi a temelor: Carnap și empirismul logic; manifestul Cercului în scrierea *Wissenschaftliche Welt-auffassung*; ideea „unității științei” în proiectul unei „International Encyclopedia of Unified Science”; „filosofia limbajului obișnuit” (Ryle, Austin); logica și „metafizica descriptivă” și „revisionary metaphysics” (Strawson).

Volumul se încheie cu prezentarea operei lui W.O. Quine, „figura proeminentă a tradiției analitice în cea de a doua jumătate a secolului 20”, cu care „pozitivismul logic s-a putut dezvolta într-o filosofie nouă și originală. Odată cu Quine se deplasează centrul viu al mișcării analitice din Anglia și continentul european în S.U.A.” (p. 311).

Opera lui Quine se concentrează la studiul problematicei logice și metodologice, îndeosebi prin *Two Dogmas of Empiricism*, „studiu care și-a consolidat recunoașterea în lumea filosofică”, și *Word and Object* (1960), cu care autorul și-a stabilit notorietatea de filosof analitic „deosebit de influent” (p. 312).

În analiza semnificației și, în genere, a limbajului, Quine a studiat și problematica „indeterminării traducerii”, a „indeterminării limbii proprii”, a „relativității ontologice” și a raportului dintre logică și ontologie. În sensul acesteia din urmă susține că „nu există totuși nici un punct de

vedere transcendent limbajului, pornind de la care am putea să observăm lumea. Prima temă a unei ontologii trebuie să constea în aceea că ne facem explicite concepțiile implicite asupra naturii ființei pornind de la întrebarea limbii”, iar pentru aceasta „trebuie să traducem enunțurile limbajului nostru într-o notație logică” (p. 320).

Un dincolo de pozitivism aduce totuși modul în care Quine concepe filosofia: cu a sa *Epistmeology Naturalized* (1969) se cristalizează o reprezentare care este tipică pentru o filosofie academică, „anume: ideea că filosofia sau trebuie să se transforme într-o știință exactă sau să dispară. Nu numai teoria cunoașterii, ci și ontologia trebuie înțeleasă ca știință: e necesar ca teoriile științifice cele mai actuale să fie formulate prin intermediul notației logice, pentru a pune deschis trebuințele lor ontologice esențiale. Ontologia este astfel concepută ca pasul ultim, cel mai abstract al unei încercări *unice* menite să medieze natura realității. Astfel că nu se mai poate vorbi de o prăpastie între filosofie și știință, ci numai de puneri de teme diferite, strâns legate una de alta” (p. 325).

8. În încheiere la această scurtă și sumară prezentare socotim că nu am făcut decât să trezیم interesul pentru un gen de cercetări în care domeniul istorico-filosofic se armonizează cu cel sistematic-constructiv, de reconstrucție modernă în logică, în metodologie, filosofia științei, în cazul de față cu atenție deosebită la studiul limbajului, și, în genere, în filosofia culturii.

Dată fiind ponderea operelor marilor gânditori studiați mai sus în această reconstrucție a domeniilor teoretice, ni se pare că prezentarea noastră nu a reușit decât să atragă atenția asupra unora dintre cele mai importante înnoiri aduse în gândirea secolului 20 de operele atât de măiestrit elaborate de marile personalități, care numai în mod formal-sistematizator convențional sunt cuprinse sub genericul „Pragmatismul și filosofia analitică”. De fapt, autorii înșiși precizează că volumul de față „oferă o prezentare introductivă și totodată critică a două dintre cele mai semnificative curente filosofice ale ultimului secol” (p. 9). Prin forța lucrurilor, în raport cu bogăția ideatică a conținutului volumului, prezentarea noastră rămâne doar o schiță, însoțită însă de expresia credinței, izvorâtă dintr-o experiență de cunoaștere, că prin aceasta cititorul va avea la îndemână o cale posibilă de acces la înțelegerea uneia dintre epocile de referință din istoria științei și a cugetării filosofice. Îndemnul „Sapere aude!” (Îndrăznește să cunoști! Horațiu, *Epistulae*, II, 2, 40) pare potrivit să țină loc de orice încheiere!

Alexandru Boboc

Gr. Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, III, București, Editura Academiei Române, 2013, 249 p.

1. Volumul de față se situează în continuarea *Studiilor de istorie a limbii române*, vol. I (2007), vol. II (2008), în care reputatul lingvist și om de cultură Grigore Brâncuș reunește câteva studii „care au în comun aspecte ale istoriei limbii române. Prevalează aici tematica substratului lingvistic traco-dac, tratată potrivit metodologiei derivate din concepțiile teoretice expuse și în unele studii din volumele precedente ale acestei cărți” (p. 5).

Pe acest fond sunt tratate următoarele teme: *Substratul limbii române* (cuvinte românești de origine traco-dacă; elemente autohtone în toponimia Olteniei; problemele substratului limbii române; Rom. *știră* – „un cuvânt din grupul numeros al terminologiei pastorale moștenite din substratul traco-dac”); *Aromâna. Lingvistică balcanică* (aromâna – dialect arhaic; informații despre aromâni în cultura noastră veche; raporturi lingvistice aromâno-albaneze; cuvinte românești în albaneza din Macedonia; Atlasul dialectal al limbii albaneze. Elemente comune cu româna; despre dativul locativ); *Istoria limbii române* (probleme de istorie a limbii române în opera lui Dimitrie Cantemir; *Etymologicum Magnum Romaniae*; publicistica lingvistică a lui B.P. Hasdeu; o monografie dialectală model – Graiul din Valea Crișului Negru); *Limba română actuală* (Între critică literară și filosofie: despre *Fragmente*

critice, V, de E. Simion; *Perspectivă lingvistică asupra operei lui Constantin Noica*); *Anexe* (Scrisori de la Al. Rosetti; Amintiri cu Ion Coteanu); *Indice de cuvinte* (p. 221–248 – deosebit de util în urmărirea problematicii menționată mai sus).

2. În atenție se află „problemele structurii originare a limbii române”, care, subliniază autorul, „au preocupat și pe unii învățați umaniști din secolele trecute” (Cantemir, Stolnicul Cantacuzino), în mod deosebit însă pe B.P. Hasdeu „a cărui viziune critică din perspectiva istoriei limbii române ne descoperă un bogat fond de idei”, *Etymologicum Magnum Romaniae* fiind edificator în acest sens (p. 6).

Este de interes de asemenea perspectiva lingvistică „asupra unor opere ce țin de filosofie și critică literară, științe apropiate lingvisticii și filologiei”, perspectivă care „trebuie considerată aici ca un nepretențios exercițiu în zona de contingență a științelor umaniste” (p. 6).

În acest context, reține atenția „Perspectivă lingvistică asupra operei lui Constantin Noica” (autorul are în vedere scrierile: *Cuvânt împreună despre rostirea românească*; *Sentimentul românesc al ființei*; *Rostirea filosofică românească*), a cărui concepție „se întemeiază, în bună măsură, pe datele reale ale limbii. Fără să fie lingvist, totuși era bine informat în problemele de bază ale structurii și evoluției limbii noastre. Elementele de detaliu lingvistic (cuvântul cu componentele lexicogramaticale și posibilitățile de combinare în cadrul enunțului) se întâlnesc permanent în cercetările sale. Noica se sprijină pe bibliografia clasică fundamentală a lingvisticii românești” (p. 182: se rețin câteva aprecieri la Sextil Pușcariu, Lazăr Șăineanu, B.P. Hasdeu).

Această „perspectivă” este, de fapt, un adevărat studiu asupra preocupărilor lui Noica în care „filosoful este atras miraculos de valorile prepozițiilor românești și de formații lexicale (prefixe și sufixe)”, considerând că „era firesc ca el să considere volumele de *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, elaborate de Institutul de Lingvistică din București (1960–1967) „o carte care n-ar trebui să lipsească din biblioteca nici unui cărturar român” (p. 182).

În viziunea autorului, preocupările lui Noica se situează (așa cum o arată chiar referirea lui Noica la tradițiile istoriei limbii române) sub semnul interacțiunii dintre filosofie și lingvistică. „El urmărește cu meticulozitatea lexicologului originea cuvintelor, evoluția și filiația sensurilor, raporturile de sinonimie și antonimie, încrângătura derivatelor lexicale, apartenența gramaticală, valorile concrete și abstracte, motivațiile eterne ale evoluției, adăugând, uneori, conturul câmpului semantic în care figurează materialul în discuție. Materialul pe care îl supune viziunii sale e „descoperit”, mereu cu mare uimire și bucurie, în dicționarele fundamentale și în textele vechi. Lui Noica îi sunt familiare vechile manuscrise, tipăriturile lui Coresi și cărțile cărturarilor din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea: Varlam, Dosoftei, Grigore Ureche, Miron Costin, Neculce, Cantemir” (p. 182–183).

3. Sunt urmărite apoi (cu trimeri semnificative la texte): „profundimile eminesciene”; cuvinte culte create de Cantemir în română și utilitatea acestora ca denumiri ale unor concepte din filosofia grecilor antici; referirile lui B.P. Hasdeu și L. Blaga, pe baza cărora Noica „adăuga faptul că limbile s-a plămădit «la nivelul de jos al istoriei»”, căci, „limba culturii scrise se întemeiază, în bună parte, pe limba culturii populare”; exemple (alese din lexic) prin care „s-ar explica faptul că româna are mulți termeni care exprimă mișcarea dintr-un loc într-altul”, „procesul modern al relativizării limbii, orientarea aspectului ei cult spre romanitatea occidentală” (p. 183–184).

De fapt, „sub raport strict lingvistic – scrie autorul – Noica e un istoric, pentru că faptele de limbă la care face referire sunt considerate în evoluția lor completă, de la origini până în epoca modernă” (p. 184). Și apoi (fără a reține argumentarea și exemplificările) sunt de relevat încă următoarele contribuții ale lui Noica: ideea statorniciei românești la nord de Dunăre, în spațiul din jurul Carpaților; ideea „că civilizația noastră a fost de expresie latină, că fondul lingvistic moștenit este purtător al formelor de civilizație și cultură latină”, că „în contactul cu idiomurile învecinate, româna și-a dovedit rezistența structurilor latinești, adoptând cu ușurință elementele eterogene la normele de tip latin ale foneticii și gramaticii ei”; recunoașterea influențelor și modul în care „odată împrumutate, unele cuvinte străine au avut în română o evoluție spectaculoasă, necunoscută limbii de

origine”, căci „mediul lingvistic nou al împrumutului poate determina evoluții semantice și lexico-gramaticale neașteptate”; observația că „termenul latin este mai rezistent decât echivalentul slav și cu o dezvoltare semantică mai bogată” (aici: numeroase exemple); urmărirea evoluției semantice a unor cuvinte „mergând pe filiația sensurilor pe care le dau dicționarele generale, dar totul pus în relație cu nevoile spirituale ale omului” (p. 184–185).

Din loc în loc se ajunge la unele generalizări semnificative: Noica „se ocupă mai cu seamă de cuvintele vechi, polisemantice, care compun fondul principal de cuvinte... În gândirea lui Noica lexicul e o macrostructură, constituită din așa-numitele «câmpuri», cu relații între unități analogice cu cele contractate la nivelul foneticii și al morfologiei”; de reținut însă că „viziunea filosofului este adesea diferită de cea a lingvistului. Particularitățile faptelor de limbă (structură, derivare, evoluție, combinare în enunț) sunt uneori interpretate diferit de îndată ce sunt scoase din matca propriu-zisă a lingvisticii” (p. 185, 186).

Este acordată atenție deosebită la Noica – subliniază autorul – „elementelor de relație, mai ales prepozițiilor, care exprimă raporturile sintactice dintre unitățile propoziției. În acest sens: *spre, către, întru*, aceasta din urmă fiind „element de relație cu o evoluție extraordinară, căruia Noica îi consacră câteva studii admirabile. Prepoziția arhaizantă, folosită inițial cu valoare locală, exprimând, adică un «câmp» în spațiul lucrului, *întru* ajunge să cuprindă întreg domeniul subordonării, preluând în registrul ei aproape toate celelalte propoziții ale limbii noastre” (p. 187 – urmează o analiză de fond, pe contexte).

4. Un moment important îl constituie analiza unei idei „care circula în gândirea filosofică românească și pe care o întâlnim și la Noica”, anume că „înăuntrul culturii noastre fiecare sector aduce limpede câte o *trecere în minor a lucrurilor* (subl. ns.): e vorba de „elemente de «degenerare» semantică (folosind o metaforă a lui Șăineanu)”, care „se află din abundență în studiile de semantică”, „degradare” semantică a cuvintelor, pe care „Noica o pune pe seama faptului că latina devenise în Dacia un mijloc elementar de comunicare... al populației de păstori și agricultori” (p. 187).

Adâncind analizele, autorul subliniază că „la nivel lingvistic scăderea «în minor a lucrurilor» trebuie înțeleasă și ca o preferință pentru diminutive”, despre care Noica vorbește în multe locuri, arătând „că sufixele diminutive exprimă nu numai valoarea micșorată a lucrurilor, ci și, în plan abstract, admirație, dragoste, simpatie”, chiar mai mult, această diminutivare „ar fi un semn al înființării, al creației” (p. 187).

De fapt, urmărind concepția lui Noica, autorul argumentează totodată un punct de vedere propriu privind: derivatele diminutive în creația poetică populară și, după modelul acesteia, chiar poezia cultă până la Eminescu, ceea ce ar justifica ideea că „preferința pentru diminutive este o particularitate a caracterului popular, colocvial al românei comune”; modul în care „procesul de formare a substantivelor din verbe se dezvoltă pe măsură ce limba devine mai cultă”, fiind de reținut, totuși, că Noica „nu a remarcat faptul că în lexicul românei populare procedeul compunerii a fost suplinit de cel al derivării, pe scară largă, cu prefixe și mai ales cu sufixe” (p. 188, 189).

În ansamblu privită, ampla incursiune în sfera scrierilor lui Noica se prezintă ca un studiu veritabil, de explicitare și, mai ales, de valorizare a contribuției marelui gânditor la studiul, lingvistic și filosofic totodată al particularităților limbii române, studiu ce se integrează, prin forța lucrurilor, într-o istorie a limbii române. „În general – subliniază autorul – filosoful e atras de variantele expresive, proprii limbajului afectiv, de abaterile de la normele culte, de unitățile lexicale polisemantice, ori cu evoluții neașteptate. Atenția lui se îndreaptă cu precădere spre limba populară și a textului vechi. El caută cuvintele care exprimă particularități de civilizație românească străveche” (p. 190).

5. Dezvoltările în jurul operei și contribuțiilor lui Noica se integrează aici însă în studiul amplu, lingvistic al substratului limbii române și al aromânei în proiectul unei istorii a limbii române, fără de care nu se poate vorbi despre limba română actuală și particularitățile ei.

Din mulțimea problemelor care se ivesc în cercetarea substratului, un loc aparte – subliniază autorul – „îl are difuziunea balcanică a cuvintelor prelatine, precum și soarta acestora în aromână exprimată prin substituirii târzii cu echivalente eterogene” (p. 5).

Sunt analizate în amănunt analogiile și împrumuturile reciproce româno-albaneze, care duc la concluzii teoretice importante privind limbile de contact. De fapt, „un număr relativ mare de cuvinte pe care româna le are în comun cu albaneza sunt atribuite acțiunii substratului. Unele aparțin cu certitudine fondului străvechi preroman, iar altele prezintă trăsături mai puțin sigure pentru a putea fi considerate autohtone; de aici necesitatea clasificării lor în două categorii: *sigure* și *probabile*... În sinteza pe care am întocmit-o am reținut numai soluțiile etimologice convingătoare” (p. 11 – și urmează expunerea celor două categorii, p. 11–29).

De aici se pot desprinde câteva constatări: „în română cuvintele transmise din substrat sunt *izolate*, nu aparțin la familii lexicale cu rădăcini comune”, pe când în albaneză „în numeroase cazuri cuvântul comun cu româna apare alături cu termenul de la care a derivat”; se poate observa că „din punctul de vedere al familiilor lexicale”, vocabularul indo-european al albanezei se aseamănă cu vocabularul latin din română și invers, lexicul latin din albaneză se află pe aceeași poziție cu cel autohton din română”, căci „vocabularul împrumutat (latin în albaneză, traco-dac în română) este constituit, de regulă din unități izolate, iar cel moștenit (latin în română, indo-european în albaneză) cuprinde numeroase familii lexicale” (p. 29 – urmează ilustrarea acestor teze; p. 29–34).

Capitolul „Problemele substratului limbii române” (elaborat prin generalizarea cercetării de specialitate, cu numeroase exemplificări) constituie o contribuție majoră a autorului în cercetarea acestei teme. De fapt, problemele substratului „reprezintă domeniul cel mai controversat al lingvisticii istorice. Informațiile materiale sunt insuficiente și precare, pentru a căror interpretare intervine permanent un joc al ipotezelor” (p. 49).

După urmărirea literaturii de bază în temă, autorul ajunge la câteva concluzii semnificative: termenul de „substrat” apare, în relație directă cu *strat*, denumind, de fapt, acel grup de elemente păstrate din limba care dispare în procesul lent al însușirii unei limbi noi”; cei doi termeni implică pe cel de-al treilea, *adstrat* sau *superstrat*, ca denumire generică a influențelor târzii, care, spre deosebire de substrat, nu participă ca ingredient în structura primară a limbii”; în procesul de geneză a limbii trebuie considerate... și elemente privind fonetica și gramatica”, căci, așa cum se știe, „sunetele se preiau ușor din substrat, întrucât baza de articulare se schimbă destul de greu”; dificultatea cercetărilor asupra substratului limbii române „vine și din faptul că lipsesc informațiile privitoare la limba care se vorbea pe teritoriul cucerit”; ca „metodă de lucru” trebuie reținut „că raportarea indo-europeană se întemeiază pe doi termeni comparabili: româna și albaneza, plus atestările din traco-dacă” (p. 49, 50, 51).

În principal, nu trebuie să se uite „caracterul romanic al substratului propriu-zis al limbii, filiația latină a românei”; „Româna este latina evoluată continuu până astăzi într-o întinsă arie de la nord și sud de Dunăre, potrivit unor legi proprii de evoluție. Ea a fost influențată de limba localnicilor romanizați... Dat fiind caracterul popular, rustic, al latinei în Dacia, e posibil ca aceasta să fi împrumutat din limba băștinașilor și unele metode de structură gramaticală. Calcurile semantice și traducerile lexicale trebuie să fi fost numeroase. Aceste particularități ale limbii române reprezintă *substratul*, înțeles ca o influență asupra latinei balcanice în perioada de început a procesului de romanizare, adică de constituire calitativă a românei comune” (p. 51).

6. Aceasta este concluzia principală a cercetării de față, și ea vine în contextul (și în continuarea) cercetărilor (românești și de peste hotare) lingvistice principale, urmând ca „metodă de studiere a substratului”: „comparația cu albaneza, cu limbile balcanice vechi și raportarea, în cazurile posibile, la atestările din traco-dacă, pentru reconstrucțiile în plan indo-european” (p. 52).

După constatarea acțiunii unor teze discutabile (p. 52–54) se ajunge la încheierea: „A ignora procesul istoric al romanizării Daciei, latinitatea limbii române și evoluția ei în spirit latin, de la origini și până astăzi, la nordul și la sudul Dunării și, de asemenea, a echivala substratul traco-dac a limbii noastre cu stratul propriu-zis sau, mai mult, cu un superstrat adăugat unui strat pre-indo-european – toate acestea sunt o înțelegere eronată a evoluției logice a limbii române” (p. 54).

Această încheiere e susținută apoi de argumentările (pe texte și contexte) ce vin prin cercetarea în detaliu a aromânei și a informațiilor despre aromâni în cultura noastră veche, precum și a raporturilor lingvistice româno-albaneze, și se încheie cu *Atlasul dialectal* al limbii albaneze, urmărind elementele comune cu româna. Se consideră că acest atlas „prezintă un interes special, în sensul că asemănările mari dintre română și albaneză se reflectă pe hărți cu răspândirea teritorială exactă” (p. 89).

Relatările de mai sus au pus în atenție numai câteva dintre contribuțiile acestei cercetări, realizată de un lingvist de marcă în cultura noastră, contribuții prin care, în continuarea unei mari tradiții, autorul înscrie o pagină nouă, deschizătoare de orizonturi, în constituirea unei istorii a limbii române la nivelul cerințelor actuale lingvistice și, în genere, teoretico-metodologice ale istoriei și filosofiei culturii.

Alexandru Boboc

Gheorghe Doca, *Eminescu. Alt chip*, Editura Academiei Române, București, 2014, 341 p.

1. Pe fondul bogatei exegeze asupra operei eminesciene, pe care o valorifică cu discernământ și nuanță, autorul intervine (cu o susținută argumentare) cu „încercarea de a propune în paginile cărții de față un *alt chip* al lui Eminescu”, precizând însă că „nici acesta, nici celelalte chipuri zugrăvite de exegeza eminesciană nu reprezintă CHIPUL Poetului. Căci, atâta vreme cât va dăinui, fie și numai un singur cititor al poeziei sale, vor ieși la iveală noi și noi chipuri, multiplicat, ca în nenumărate perechi de oglinzi paralele, spre infinit, fără ca cineva, vreodată, să poată spune: «Iată CHIPUL lui EMINESCU»” (p. VII).

„Pe calea către *Alt Chip*”, „Chipul lui Eminescu, astfel cum apare el astăzi, privit în *oglindea fractalității*”, autorul operează cu premisele următoare: (a) „pe un plan mai general, *oglinzirea* în fractalitate a poeziei eminesciene pune problema receptării ei *astăzi*” prin „întoarcerea la operă” prin „prisma fractalității”, înțeasă „ca o categorie a gândirii, înrudită, nu prea de departe, cu categorii cum sunt acelea ale spațiului, timpului sau cauzalității”, care „oferă interpretării noi suporturi conceptuale susceptibile să scoată la iveală înțelesuri rămase până acum în umbră”, complementare „cu rezultatele cercetărilor anterioare” (p. 312, 315); (b) „suportul metodologic al punerii în relație a poeziei eminesciene cu fractalitatea îl constituie *analogia*”, de fapt „modelul analogic”, care, spre deosebire de „modelul interdisciplinar”, care constă „în transferul de metode și de concepte de la un domeniu la altul”, iar în considerare „asemănările de structură și de funcție între obiectele de studiu ale disciplinelor puse în relație”; (c) extinsă la ansamblul poeziei eminesciene, „abordarea din perspectiva fractalității permite evidențierea pertinentei uneia dintre trăsăturile ei definitorii – iregularitatea –, precum și a unor caracteristici structurale cum sunt cele legate de recursivitate și similaritate” (p. 315, 316); (d) este de reținut „puterea explicativă a modelului fractalic de generare a poeziei cu ajutorul căruia se poate dezvălui mai exact arhitectura intimă a textului poetic” (p. 316); (e) deschiderea fractalității către poezia eminesciană este legată „de funcțiile secvențelor poetice asimilate prin intuiția fractalilor și validate ca atare, fie prin caracteristici structurale, fie prin proprietățile lor interne” (p. 319); (f) Eminescu „n-a fost și n-a voit să fie, nici fizician, nici astronom, nici, chiar, filosof” – ci totul a intervenit „ca un complement absolut necesar în conturarea modului său de a vedea lumea, în înțeles larg, și de a se raporta la ea” (p. 12).

2. Structura volumului este edificatoare pentru acest „*alt chip*” (pe care „il aflăm *in nuce* în imaginea de sine construită de poetul însuși încă în anii tinereții sale”, p. VII): I. *O gândire genuin fractalică* (de la fractali la poezie; fractalitate *avant la lettre*; intuiții eminesciene pe calea înțelegerii universului fizic; fractalitate intrinsecă vs. fractalitate cu program); II. *Iregularitatea fractalică sau*

imaginea sinelui ascuns în poemele cu măști (iregularitate-singurătate: „Tu nu ai nici un înger, tu nu ai nici o stea”; singularitatea ca genialitate; măștile: se trag una din alta; *Hainele* iregularității; iregularitatea, premisă a propensiunii pentru creație; creația: între „fantezie” și „cugetare”; *chipul* din poemele cu măști – ipostază a sufletului poetului); III. *Recursuri la înțeles fondate pe structuri recursive și similar-afine* (Altceva decât *clasica* „repetiție”; noi înțelesuri ies la iveală; funcția interpretativă, de identificare/caracterizare, a structurilor recursive și simpilar-afine; înțeles local, înțeles global; de la jocul sprintar din creația începătoare la meditația gravă din creația de maturitate; file dintr-un manual poetic – de filosofie practică; o imagine-criptică – de sine purtată pe aripile unei strofe călătorească); IV. *Un model matematic de generare a poeziei eminesciene* (tentația explicației; generarea textului ca principiu explicativ; de ce o modelare matematică?; un model intuitiv de generare; modelarea în cheie fractalică; *Luceafărul*: de la inițiator la generator; prima funcție a generatorului: *limpezirea* basmului; *închegarea* textului prin transformări afine; strofa finală: un atractor; nu numai *Luceafărul*; alte tipuri de constituire a modelului de generare); V. *Între biografie și poezie* (deschiderea către biografie; proba căii inverse – de la poezie la biografie; vocația generatoare de poezie a sentimentelor, autocenzura ca fapt de creație; de la resentimentul clamat la „geamătul surd al inimii”; transcenderea biograficului: de la faptul de viață trăită la ideea cu valoare generală; purtată de „valuri” și „vânturi”, o meditație-completă asupra propriei sorți devine reflecție asupra poeziei; sublimarea realului – condiție a ridicării la categorial; învățăminte de-o viață încrustate în poezie; sentimente, sentimente... *Lirica* eminesciană într-o altă perspectivă); VI. *Postumele în oglinda modelului de generare a poeziei* (nedesăvârșirea ca stare poetică; între Neptun și Pluto; vitregia sorții; bijuterii lirice din simple „grânarii” poetice; structurare și mecanism structurat; inițiatorii din postume; generatorii din postume; transformările afine; compatibilitatea cu misterul inspirației; opțiunea pentru lirism; atractorul – un jalon decisiv pe calea structurii textului poetic; *Scrisoarea II* – un exemplu paradigmatic pentru oglindirea textului poetic în modelul de generare); VII. *Deschideri fractalice* (pe calea către alt chip; analogia ca suport metodologic al punerii în relație a poeziei eminesciene cu fractalitatea; proprietăți fractalice „primare” vs. proprietăți poetice expresive; funcții ale secvențelor poetice de tip fractalic; o falsă încheiere oculată, strălucirea *Luceafărului*).

3. O tematică bogată și cuprinzătoare, a cărei tratare merge pe două planuri: cel al explicitării și înțelegerii funcției fractalice (cap. I și VII excelează în acest sens) și cel al punerii în relație a poeziei eminesciene (reține atenția preocuparea pentru valorificarea postumelor) cu fractalitatea. Autorul, foarte bun cunoscător al operei eminesciene, pune în lucru îndeosebi pregătirea sa lingvistică (și psiholingvistică) și de poetică, și stilistică, cu deschideri spre planul filosofiei (îndeosebi filosofia culturii), operând însă în spațiul istoriei și teoriei literaturii. În acest sens și mărturisește că reține, din ampla exegeză eminesciană, „liniile portretului rembrandian al lui Eminescu, așa cum l-a pictat în culori unice”, G. Călinescu (p. VI): „Din lecția cunoașterii de sine a Serafului (din *Povestea magului călător în stele*) desprinde în esență „cele două linii esențiale care conturează chipul poetului, Fecior de împărat fără de stea, anume: pe de o parte, singularitatea sa – «Tu nu ai niciun înger, tu nu ai nicio stea – și, pe de altă parte, natura înzestrării sale neobișnuite – «A pus în tine Domnul nemargini de gândire” (p. VII).

Pe acest fond se înscrie „încercarea de a propune” un „*alt chip*” al lui Eminescu, încercare în care „oglindea fractalității” se dovedește o cale rodnică în investigarea, explicitarea și înțelegerea profunzimilor creației poetice (căci e mai mult decât „poezie”, este instituire, creație valorică în sensul grecescului *poiētikōs* introdus de Aristotel) a lui Eminescu.

Este clar că *fractalitatea* este „o trăsătură modelatoare inerentă onticului... inclusiv omului și creațiilor sale de orice fel” (p. VII), pe care o prezintă (în esență și în valențele ei explicative în cap. I îndeosebi, dar și pe parcurs) cu o încheiere remarcabilă (în cap. VII).

Autorul procedează în total nuanțat, evitând formulările categorice. În acest sens și este considerată „o gândire genuin fractalică”: „intuiții eminesciene pe calea înțelegerii universului fizic”; „fractalitate intrinsecă vs. fractalitate *cu program*”, pe scurt: „fractalitate avant la lettre”... În acest context – scrie autorul – n-ar trebui considerată incongruentă ipoteza potrivit căreia lui Eminescu îi

putem atribui o *gândire genuin fractalică*. Genuin se înțelege aici ca «natural, spontan, firesc», adică nu constituit pe date și cunoștințe asimilate – în mod organizat, sistematic, cu metodă – susceptibile să conducă la o teorie, la un sistem sau o anumită concepție explicit articulată și aplicată în modul de raportare la realitatea obiectivă” (p. 13).

Așadar, nu este vorba de „o prefigurare sau o anticipare propriu-zisă a fractalilor ca obiecte matematice sau din natură, având anumite caracteristici care le individualizează”, ci de „un mod de gândire genuin fractalic” care „intuiește în obiectele și fenomenele din natură trăsături apropiate de auto-similaritate și fragmente. Acestea se regăsesc apoi în diverse reprezentări grafice sau poetice potrivit acestor trăsături” (p. 13).

4. În această perspectivă se desfășoară o amplă prezentare și analiză, literară și teoretico-metodologică totodată, a unor creații de referință din „universul poetic eminescian” (G. Călinescu), în a cărei reproiectare (în conștiința lumii de azi) un rol de seamă îl au postumele, între care, așa cum s-a observat, „se găsesc scrieri poetice de valoare cea mai înaltă”. Încă G. Călinescu sublinia (Opera lui Eminescu) că „adevăratul Eminescu este de căutat în postume” (p. 244). Se stabilește „o linie de demarcație” între antume și postume, „în funcție de criteriul structurării lor” (p. 252), ambele însă „pot fi generic, considerate *reacții poetice* la un fapt de viață, la o întâmplare sau o trăire de moment ori de mai lungă durată, la o cugetare sau la o amintire, la lectura unui text, indiferent de natura lui etc.” (p. 253).

De fapt, chiar *Povestea magului călător în stele*, care dă sensul major al „încercării” de a propune un „alt chip” al lui Eminescu, se află în „Postume”. Dar „încercarea de a cuprinde într-o viziune unitară ansamblul operei lui Eminescu presupune a lua în considerare, fie explicit, fie implicit, funcționarea unui proces de generare bazat, în esență, pe existența în structura ei de adâncime a unui *resort* care, asemenea unui principiu ordonator, organizează sau structurează scrierile într-un întreg” (p. 157–158).

Este de observat însă că „niciuna dintre interpretările poeziei eminesciene care postulează existența unui proces de generare nu propune și un model funcțional al generării textului poetic”, și de aceea „ne propunem – subliniază autorul – să înfățișăm un asemenea model, alcătuit prin analogie cu modul în care, în geometria fractală, este descris procesul de generare a fractalilor – *obiecte matematice* caracterizate prin iregularitatea formei precum și prin fracționarea și autosimilaritatea structurilor complexe care le compun” (p. 159).

Aplicând această posibilitate de modelare la creația lirică eminesciană, autorul ne conduce la arhitectura ascunsă a poeziei, la o nouă înțelegere a textului, considerând ca adecvată aici ideea că modelarea constituie (după P. Creția), „o cerință de prim ordin în procesul *apropierii* de poezia eminesciană” (p. 159).

În acest proces, autorul realizează o veritabilă performanță, prezentând, din punctul de vedere al fractalității, cele mai importante creații poetice eminesciene, începând cu poeziile de tinerețe și până la cele de maturitate, integrând în acest context multe creații din postume.

Ar fi hazardat să încercăm să rezumăm aici, măcar în coordonatele esențiale, imensul travaliu interpretativ întreprins de autor. De aceea, ne vom limita la desprinderea, pe baza alegerii unor exemple, unor particularități ale acestui studiu, inedit în multe privințe, asupra poeziei lui Eminescu. Este remarcabilă, pentru modul de prezentare al autorului, precizarea care privește rolul lui G. Călinescu: „Modelarea poeziei eminesciene prin analogie cu procesul de generare al fractalilor câștigă, poate, în precizie, dar, cu siguranță, pierde savoarea intuiției suculente de care este îmbibat *tabloul* bogat în culori alcătuit de G. Călinescu” (p. 161).

Pe urmele modelului călinescian, autorul și propune un „alt chip” al lui Eminescu, privit „în *oglinda fractalității*”.

Pe acest fond sunt prezentate, de exemplu, temele: „Poetul pune masca” și „Altceva decât clasică «repetiție», prima ilustrând «abaterea de la regulă», începând cu Toma Nour din *Geniu pustiu*, și terminând cu *Luceafărul*” (p. 30), cea de-a doua „marea frecvență a structurilor poetice de tip repetitiv”, cărora „analogia cu structurile de tip fractalic le dă un relief distinct, bine marcat”, ceea ce conduce la necesitatea de a le identifica și a le lua în considerare în receptarea/interpretarea poeziilor în care este utilizat acest tip de expresie” (p. 99, 100).

Mult mai ilustrativă este „tentația explicației”, care conduce la modele de generare a textului și de modelare „în cheie fractalică”: *Luceafărul*, *Fata din grădina de aur*, *Călin* *File de poveste* ș.a.

În acest context, prezentarea (și explicitarea) *Luceafărului* este remarcabilă: poemul eminescian „are un inițiator”: basmul românesc cules de Kunisch, și „are și un generator”: „înțelesul alegoric” pe care poetul l-a dat basmului, înțeles, privitor la „soarta geniului pe pământ” (p. 162).

Dar în ce constă „rolul/aportul generatorului centrat asupra soartei geniului pe pământ?”; „ceea ce aduce generatorul în prelucrarea de *gradul doi* sau de *joc secund* a basmului lui Kunisch este, în primul rând, o recentrare a substanței epico-dramatice asupra soartei geniului „aici pe pământ” (p. 179–180). Mai exact, „prin limpezirea materiei stufoase a basmului poetul ajunge la configurarea aceluși *fir al Ariadnei* susceptibil să-l conducă la ținta definitivă prin generator: «înțelesul alegoric» al povestirii, devenită *legenda Luceafărului*” (p. 181). „Generatorul” are însă și o a doua funcție, „aceea de motor al întrupării în text, prin imagini poetice, a dramei propriie *Legendei Luceafărului*” și aici au un rol fractalii (p. 183).

5. Evident, ilustrări ale „generării textului ca principiu explicativ” într-o „modelare în cheie fractalică” ar fi încă multe de dat, rămânând însă mai mult ca îndemn spre lectura volumului care ne introduce într-o nouă modalitate în universul poetic eminescian.

Ar fi de interes, poate, dacă această abordare fractalică ar releva (în mai mare măsură) particularitățile spațiului poetic și, evident, ale unității spațiu-timp. O idee de bază se află în analiza poeziei *La steaua*, prin precizarea: „Eminescu aduce în prim-planul scenei lirice ideea concomitenței spațiale a mai multe tipuri”; „nu interesează aici argumentele bazate pe asemănările și deosebirile dintre poezia lui Eminescu și cea a lui Keller, nici faptul că motivul sau tema «stelei moarte» era frecventă nu numai în poezia, ci și în publicistica epocii. Reținem numai că interesul lui Eminescu pentru această problemă de astronomie a fost nu doar ocazional, ci unul statornic, materializat nu numai în imaginile de mare plasticitate poetică ... ci, și în însemnările sale sau în jurnalistică” (p. 8).

Asociate cu versurile din *Scrisoarea I*, în care Eminescu înfățișează „un tablou unic al originii lumilor” (p. 9), aceste considerații relevă modul „eminescian” de a poetiza asupra unui univers teoretico-științific și metafizic pe care și-l făurește ca orizont al cuprinderii în universul poetic. Căci, într-adevăr, problema raporturilor multiple ale creației eminesciene cu știința nu trebuie văzute „ca un scop distinct”, ci „ca un complement absolut necesar în conturarea modului său de a vedea lumea, în sens larg, și de a se raporta la ea” (p. 12).

Ar fi de reținut avantajul poetizării în înțelegerea timpului prin spațiul poetic. Ca exemplu ar putea servi modul în care este receptată ideea semnificației prezentului (*das Jetzt*, de la Schopenhauer) prin „Cu mâna zilele-ți adaugi...”, „trecută prin alambicul imaginației eminesciene care distila într-un mod unic esența” (p. 135). Evident, aici nu-i vorba de argumentație și nici de prelucrare a ideii schopenhaueriene, ci, credem, de o receptare a ideii prin poetizare și, exagerând puțin, într-o metafizică poetică (nu abstract-speculativă).

Toate acestea sugerează și un rost mai complex de înțelegere a modelării „în cheie fractalică”, așa cum rezultă din analizele de fond din capitoul IV (îndeosebi: „generarea textului ca principiu explicativ” și „un model intuitiv de generare”) și din capitoul VI (îndeosebi: „structurare și mecanism structurat” și „*Scrisoarea II* – un exemplu paradigmatic pentru oglindirea textului poetic în modelul de generare”). Poziția *Luceafărului* rămâne însă hotărâtoare în această remodelare a universului poetic eminescian, introdusă însă cu deplină conștiință a valorii și limitelor oricărei abordări a acestui univers: „Ceea ce trebuie cu deosebire reținut este faptul că nu avem o singură cale de acces către modelarea liricii eminesciene și că nici nu putem vorbi de un model unic, imuabil, ci doar de repere susceptibile să ghideze înțelegerea/interpretarea fiecărui poem în parte” (p. 192).

Fără îndoială, toate aceste dezvoltări sub genericul sugestiv (și bine ales): *Eminescu. Alt chip* constituie o contribuție remarcabilă la studiul operei eminesciene, la regândirea poziției acesteia totodată în istoria culturii române și în reșezarea modernă a valorilor în cultura universală.

Alexandru Boboc

Philosophy Manual, a South-South Perspective, Published under the direction of Phinith Chanthalangsy and John Crowley, Coordinators: Ali Benmakhlof, Enrique Dussel, Nkolo Foé, Rainier Ibana, With the support of the Kingdom of Saudi Arabia King Abdullah Bin Abdulaziz programme for a Culture of Peace and Dialogue, Paris, UNESCO, 2014, 238 p.

Volumul este un „manual” actual: în sensul că ridică mult mai multe probleme decât rezolvă didactic, adică provoacă. Provocarea este, cel puțin, dublă. Întâi, deoarece lucrarea evidențiază logici inedite pentru spiritul european și care ajung la imagini coerente ce nu doar că merită, dar trebuie cunoscute de către cercetători. Apoi, sau ca urmare, apare că dialogul filosofic este *sine qua non* inclusiv între spații culturale diferite, și inclusiv Nord-Sud. Iar din acest punct de vedere, că intractabilitatea școlilor și disciplinelor filosofice nu este atât de absolută pe cât cred unii.

Aspectul *unității în diversitate* este promovat de manual prin reluarea aceluiași teme mari – cosmologie și persoana umană, epistemologie și modelul de cunoaștere, formele politice de a trăi împreună, egalitatea de gen, mediul și natura, artele și creația – în cercetarea ariilor culturale: Africa, regiunea arabă, Asia-Pacific, America Latină și Caraibe. Iar întreaga analiză demonstrează o dialectică a *continuității-discontinuității* nu cu totul îndepărtată de filosofia europeană.

În această perspectivă, fiecare arie culturală este reprezentată prin ce a dat mai specific umanității în materie de filosofie. Dar nu e vorba aici de etnografie, ci de relevarea conceptelor și a problematicilor.

De exemplu, în cosmologie, în Africa principiul cosmic intelectual și de auto-generare apare în teologia din Memphis, în care – surprinzător – nașterea lumii e descrisă prin analogii bazate pe mecanică, în timp ce, în spațiul arab, Averroes demonstrează cosmologia prin semantică, iar Asia (India) promovează marile concepte ale ființei, neființei, nimicului și plinătății/plenitudinii.

Tema epistemologiei se înfățișează în Africa sub forma matematicii egiptene și filosofia învățării (aici, o comparație: Emmanuel Malolo Dissaké, *Egyptian mathematics under the pharaohs and the modern theory of science*), a structurii matematice logice și lingvistice în exprimarea orală, a matematicii naturale și relația noastră rațională cu lumea (Abdoulaye Elimane Kane). În spațiul arab, subiectul familiar nouă, celor crescuți în spiritul filosofiei grecești: căutarea adevărului, raportul dintre cunoașterea sinelui și cunoașterea lucrurilor, rezonanța gândirii specializate în practică (al-Kindi, Avicenna). Asia-Pacific avansează întrebarea cardinală: despre ce se filosofează, dar și deconstrucția dorinței (Roque J. Ferriols). În timp ce America Latină discută cauzele inautenticității filosofice și temeiurile autenticității (Augusto Salazar Bondy, Leopoldo Zea).

Tema mediului și a naturii atrage atenția asupra unei priorități incontestabile a perspectivei Sud: tratarea mediului natural ca interdependent de om, și nu ca dat exterior lui. Astfel (doar un singur exemplu din ilustrarea temei în Africa), dacă viața socială este grea/aspră/nedreaptă, atunci natura însăși e neospitalieră (Colin Turnbull), idee diferită de întreaga tradiție europeană de la romantism încoace; sau, în lumea arabă, grija față de mediu ca grijă față de îmbunătățirea rațiunii umane și, în același timp, ca relevare a vulnerabilității individului solitar (Ibn Bājja, Ibn Tufayl); sau, în Asia, nu doar altruismul și compasiunea față de ființe nonumane, ci și conștiința iubirii față de Pământul mamă; și, fără îndoială, toate aceste sentimente nu pot duce decât la, în America Latină, o eco-filosofie a eliberării (Leonardo Boff).

Toate celelalte teme furnizează și ele abordări inedite. De exemplu, formele politice de a trăi împreună sunt reprezentate în Africa prin analiza raportului între guvernământ și spațiul public, drepturile și viața comunală, exercițiul gândirii și viața comunală, în timp ce în lumea arabă s-au dezvoltat preocupări legate de raportul dintre civilizație și istorie (Ibn Khaldun), puterea hibridizării culturilor (Ibn Al-Muqaffa), drept și lege (Al Farabi), gramatica emancipării și pluralitatea limbilor (Ali Abdel Razek); în Asia, interesul a fost pentru etica individuală și persoana relațională, dar și pentru guvernarea prin umilință și *soft power* (în daoism) și pentru rezistența pasivă în politică prin autocontrol (Gandhi); tema are cele mai multe ilustrări: originea discursului despre natura indienilor

(Bartolomé de Las Casas), prima hermeneutică de-colonială (Guamán Poma de Ayala), legitimarea păstrării civilizației guarani în Paraguay prin asemănarea cu economia bună văzută de Platon și cu sistemul de activități susținut de Thomas Moore (Josep Manuel Peramàs), valorile culturale indigene (Francisco Xavier Clavigero), gândirea independenței (Juan Pablo Viscardo y Guzmán) și José Martí, conștiința transformării lumii prin educație (Paulo Freire).

Este vorba, desigur, de un manual, adică de o introducere în problematică, deci inerent selectivă. Dar selecția însăși ridică problema semnificațiilor importante pentru filosofie și a sensibilității față de semnificații.

Temele sunt introduse prin prezentări concise ale gândirii din aria geografică respectivă și sunt ilustrate și prin fragmente de texte ancestrale și studii asupra aspectelor relevate.

Ana Bazac